

Ірина РЯБЦЕВА

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ ТА МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ

Сучасна інтерпретація культури України передбачає вагомість відкриття культурного простору через урахування регіонально характерних моделей, які складають невід'ємну частку цілісної картини загальнонаціонального процесу. Соціально-історична обумовленість та еволюція форм мистецького життя, в тому числі й процеси інституційного становлення культурно-просвітницької сфери та мистецької освіти в південному Придніпров'ї, центром якого є місто Дніпропетровськ (до 1926 р. — Катеринослав), дають змогу окреслити ряд характерних ознак, що, в свою чергу, узгоджуються з провідними тенденціями багаторівневої панорами національного художньо-історичного процесу.

Здійснення систематизації культурно-просвітницьких і мистецьких явищ, з'ясування їх генези та функцій, класифікація та атрибуція мистецьких освітніх інституцій в суспільній практиці визначило соціально-культурологічний аспект розгляду зазначеного питання. Комплексний підхід до реконструкції та вивчення соціокультурної реальності обумовив поєднання взаємозалежних аспектів соціального та культурного рівнів. Зрозуміло, що соціокультурні реалії не є застиглим конгломератом різноманітних явищ, а представляють цілісність, всі складники якої еволюціонують у своєму розвитку, визначаючи на кожному етапі відповідні функції в суспільстві. Таке тлумачення соціокультурної динаміки відповідає концепції «синергетичної культури» П. Сорокіна, який розглядає її як складну відкриту систему, що здатна самоорганізовуватись, а сам процес самоорганізації тлумачиться ним як процес становлення соціокультурного цілого.

Різнманітні аспекти вивчення розвитку й функціонування соціокультурного простору об'єднує наскрізна естетична парадигма — єдність загальнолюдських цінностей і ментально-сакральна сутність національного. Радянська теорія національного з її спрощеною схемою історичного процесу в параметрах теорії класової боротьби, що по суті була ідеологічною доктриною, передбачала тенденційний відбір фактографічного матеріалу, його часткове викори-

стання, а часом і повне замовчування. «Сьогодні постає нагальна проблема якісно нового осмислення діалогу з минулим», — зазначає М. Копиця [8, с. 9]. Визнаючи об'єктивним факт про те, що «загальна картина розвитку музичної культури протягом минулого століття складалася важко в силу розчленованості її на шматки, нерозкритості “білих плям”, однобокістю трактування подій, фактів і представляється на сучасному етапі збідненою» [8, с. 7], вона вважає пріоритетним завданням необхідність «відтворити минуле в єдності всіх компонентів творчого процесу» [8, с. 13].

Враховуючи зазначений методологічний принцип, а саме, дискурс — аналіз історичної ретроспективи в проекції антроповиміру як один із засадничих, запропонована розвідка є спробою розширити формат аналізу процесу формування й функціонування мистецької освіти в південному Придніпров'ї в першій чверті ХХ ст., визначити динаміку руху мистецько-історичного процесу, фокусуючи увагу на провідних тенденціях і найбільш визначних подіях означеного періоду, трактуючи соціокультурний простір як «своєрідний згусток дискурсивної активності..., що функціонує ... на дійсних комунікативних ланцюжках та на розмаїтих мезо-колах спілкувальників» [7, с. 7]. Адже, як стверджує відомий український дослідник Р. Кісь, «соціокультурний простір — це насамперед люди цього простору, які усучільнюють цей простір. ... Люди, що є носіями різних дискурсивних стратегій» [7, с. 7].

Основною джерелознавчою базою для проведення дослідження стали архівні документи, що зберігаються у фондах ЦДАВО України, ДОДА, Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького, в архіві Дніпропетровського музичного училища ім. М. Глінки. Особлива увага надана опрацюванню тогочасної періодичної преси, в тому числі донедавна важкодоступних україномовних видань — «Дніпрові хвилі», «Запоріжжя», «Український пролетар», «Вир революції» та інших. Як історико-фактологічний матеріал використані звіти КВ ІРМТ (1898–1915), звітні матеріали Катеринославського Музичного технікуму (1922–1924). Це дозволило розширити панораму відомостей про музичну культуру Катеринослава, частково заповнити певні прогалини, а також простежити динаміку розвитку професійної мистецької освіти від музичних класів до консерваторії в контексті суспільних подій у південному Придніпров'ї у першій чверті ХХ ст.

Протягом двадцяти років — від 1898 до 1918 рр. — структурно найбільш організованою мистецькою інституцією в регіоні було Катеринославське відділення Імператорського Російського Музичного Товариства з Музичними класами, а від 1901 р. Музичним училищем, діяльність якого стала підґрунтям для відкриття у Катеринославі 1919 р. вищого учбового закладу — Консерваторії. Це визначило акцентування нашої уваги переважно на особливостях

формування та функціонування саме музичної освіти. Важливим і обов'язковим чинником соціокультурної характеристики регіону вважаємо також діяльність суспільно-громадських товариств з їх цілеспрямованими просвітницькими та освітньо-виховними функціями, це, перш за все, діяльність Катеринославської «Просвіти» (1906–1921). До того ж і функціонування мережі приватних учбових закладів, як спеціалізованих, так і загальноосвітніх, в яких чільне місце займала саме музична освіта й виконавство.

Розглядаючи динамічну панораму соціокультурного простору зазначеного періоду, обмежимося узагальненням емпіричного матеріалу за параметрами хронологічної «вертикалі». При цьому враховуємо тлумачення дефініції «період», надане М. Ржевською, «як хронологічно визначений відтинок музично-культурного процесу, що якісно відрізняється від попереднього та наступного та є полем реалізації у часі певної культурної парадигми (можливо, не одної. — *I. P.*), динамічним втіленням конкретної моделі культури» [17, с. 18]. Відповідно до кардинальних суспільно-політичних змін першої чверті ХХ ст., що обумовили трансформацію соціокультурних процесів, розглядаємо три етапи зазначеного періоду — 1900–1917 рр., 1917–1920 рр., 1921–1925 рр.

Комплексний аналіз соціокультурного простору Катеринослава **1900–1917 рр.** дозволяє констатувати його системно-ієрархічну структурованість і поліфункціональність. Домінантні параметри його структури визначають два культурних комплекси — російський та український. Культурний комплекс «російського модусу» складав її соціально інтегруюче ядро і представляв собою доволі міцно структуровану та ієрархізовану систему ціннісних орієнтацій, форм і норм соціальної організації та регуляції, соціокультурної комунікації, представлену різноманітними культурними інституціями, формами інноваційної та творчої діяльності. Вагомими результатами його функціонування стало формування традицій професійної музичної освіти, ефективні досягнення в галузі скрипкового та віолончельного виконавства, а також впровадження й стабілізація різноманітних форм музичної концертної практики. Культурний комплекс «українського модусу» в умовах пануючої великодержавної імперської політики формувався конвенційно, маючи в своїй основі національну громадську свідомість частини суспільства, прихильність до збереження та популяризації національних традицій. Широко представлений різноманітними формами творчої просвітницької діяльності, все ж таки, він був обмежений у можливостях соціальної інтеграції та регуляції. Проте, слід зазначити, що два визначені комплекси функціонували в соціокультурному просторі як єдина, доволі складна, поліфункціональна та полісемантична система. Окресливо найбільш важливі тенденції та події, що стали підставою для зазначених висновків.

Активний розвиток економіки Катеринослава як одного з найбільших промислових центрів півдня Російської імперії наприкінці XIX ст. обумовив швидке зростання населення міста (переважно переселенці з російських губерній) та сприяв формуванню нових форм суспільно-культурного життя. Нарощування урбаністичних тенденцій помітно змінювало соціальні параметри, що, в свою чергу, обумовлювало новачі в сфері науки, освіти, мистецтва, культури. Діяльність аматорських товариств, гуртків, об'єднань, доволі широко представлених в суспільному житті міста останніх десятиріч XIX ст., вже не мала змоги повною мірою забезпечити духовні потреби населення. Активне прагнення облаштувати життя на зразок столичного, відкритість до сприйняття європейських традицій концертно-театральної практики обумовили цілком закономірну підтримку відкриття в Катеринославі в 1898 р. відділення ІРМТ. Основною метою товариства, яке діяло під керівництвом і в міцному співробітництві з Головною дирекцією ІРМТ, була організація публічних концертів відомих російських музикантів та започаткування професійної музичної освіти [14]. Активна концертно-виконавська й викладацька діяльність молодих талановитих музикантів сприяла популяризації музичних концертів та, водночас, і популяризації учбового закладу. Саме ці фактори й стали передумовою збільшення контингенту учнів. У травні 1901 р. Головна дирекція ІРМТ надала дозвіл на реорганізацію музичних класів у Катеринославі в музичне училище (фортепіано, спів, струнні інструменти, духові інструменти) і 26 вересня 1901 р. ця постанова вступила в силу [13]. Для відповідності статусу середнього навчального закладу, при училищі відкрили Наукові класи з викладанням загальноосвітніх дисциплін: закон Божий, російська мова, арифметика, географія, всесвітня та російська історія, іноземна мова (німецька, французька, італійська). По закінченні повного курсу музичного училища, Дирекція КВ ІРМТ мала право видавати атестат першого чи другого ступеня, в залежності від успішності. Атестат першого ступеня затверджував спеціалізації: а) вчителя музики б) керівника хору в) вчителя співу та музики в приходських і початкових народних училищах. Атестат другого ступеня затверджував спеціалізації, зазначені в пунктах а) та б) [14].

Керівництво КВ ІРМТ уважно ставилося до підбору викладачів. Запрошувалися переважно вихованці Петербурзької консерваторії, меншою мірою — Московської. Директором училища протягом двадцяти років — 1898–1918 рр. був випускник Петербурзької консерваторії по класу віолончелі та по класу співу Д. П. Губарев. Впродовж трьох навчальних років — 1901–1904 — клас співу в училищі вела О. О. Муравйова, випускниця Московської консерваторії. Від 1908 р. її естафету продовжила З. Н. Малютіна, вихованка У. Мазетті (Московська конс.). Згодом клас співу передали артисту Італійської опери, солісту

оперної антрепризи Д.Х. Южина, що працювала в місті, маестро М. П. Антонеллі [14]. Московську школу представляв у Катеринославі композитор М. Г. Іванов, який викладав спочатку хор (з 1915), а в 1916–1919 рр., і оперний клас. Його трагічна загибель в 1919 р. раптово зупинила активну громадську діяльність митця та започатковану ним у 1918 р. українську музично-драматичну студію [2, 3]. Серед викладачів КВ ІРМТ були й чеські музиканти — випускники Празької консерваторії Я. Ф. Кричка та Ф. І. Льготка. За час їх діяльності в 1908–1910 рр. значно активізувалася робота симфонічного оркестру, про концерти якого писала не тільки місцева, а й столична преса [4, 20].

Домінуючим фактором в діяльності музичного училища КВ РМТ були творчі контакти з Петербурзькою консерваторією. Д. П. Губарєв особисто був знайомий із відомими російськими музикантами, що підтверджує його листування з А. С. Ауером, Е. Ф. Направником. Варто зауважити, що А. С. Ауер неодноразово перебував у Катеринославі, а в 1901 р. обраний повноважним представником КВ ІРМТ у Головній дирекції ІРМТ в Петербурзі [23]. Школу видатного майстра скрипкової гри представляли тут його учні. Неодноразово на гастролях у Катеринославі перебували М. Полякін, О. Колаковський, М. Піастро, а в музичному училищі в різні роки працювали П. Г. Ямпольський, А. І. Ямпольський, А. М. Цейтлін, О. О. Берлін, К. Мейфф. Зазначені факти можуть розглядатись як підтвердження висновків про те, що домінуючою парадигмою в соціокультурному просторі українських губерній, які перебували у складі Російської імперії, на початку ХХ ст. була російська культура, а більшість музикантів «неминуче утягувалися до сфери впливу імперського культурного модусу» [17, с. 32]. Переконливим доказом «існування єдності культурного простору», за визначенням М. Ржевської, де, як продовжує дослідниця, «здійснювався постійний обмін, «перетік» ідей, людей, тенденцій», можуть бути творчі долі багатьох катеринославських музикантів. Панораму катеринославських скрипалів, що реалізували творчий потенціал як виконавці та викладачі переважно в Петербурзі (Ленінграді) та Москві представляють: А. І. Ямпольський, Ю. І. Ейдлін, І. М. Ямпольський, А. Б. Коган. Серед всесвітньо відомих віолончелістів, які починали творчий шлях у Катеринославі, треба назвати М. І. Ямпольського та його учнів — братів Г. П. та О. П. П'ятигорських.

Після революції 1905 р. на Катеринославщині, як і в інших регіонах підросійської України, значно активізується український національний рух. Д. І. Яворницький започатковує видання першої україномовної газети «Запоріжжє» (єдиний номер вийшов 23 лютого 1906 р.). Видання було заборонене з причини публікації на першій сторінці вірша Т. Шевченка «Розрита могила». Та вже наступного дня 24 лютого 1906 р. справу попередньої газети продовжив український тижневик «Добра порада», що видавався літературною секцією

катеринославської «Просвіти». Часопис «Дніпрові хвилі», що виходив з 1 жовтня 1910 р. до 25 грудня 1913 р., вважається одним із найкращих українських видань початку ХХ ст. Фактичним редактором цього журналу, був відомий історик та громадський діяч Д. Дорошенко, який викладав у Катеринославському Комерційному училищі та брав активну участь у діяльності місцевого товариства «Просвіта». Д. Дорошенко згадував, що ініціатором видання часопису «Дніпрові хвилі» був М. О. Богуславський, якого він називає «незрівнянним агітатором серед молоді, що вмів притягати її до національної праці, поширення українських книжок, закладання аматорських гуртків гри на бандурі» [5, с. 62].

Як осередки національного культурно-мистецького руху в умовах імперського панування на початку ХХ ст. суспільно-громадські об'єднання «Просвіта» продовжили естафету українських братств XVI–XVIII ст., маючи своєю метою пробуджувати національну свідомість, підтримувати українську культуру, мову, вивчати духовну спадщину народу. Активна діяльність Катеринославської «Просвіти», особливо в період 1911–1916 рр. та згодом, після недовготривалої заборони в 1916–1917 рр., в 1918–1921 рр., стала полем здійснення творчих інтенцій багатьох вихованців музичного училища КВ ІРМТ.

Серед музичних діячів, які активно працювали в Катеринославській «Просвіті» треба назвати хорових диригентів — В. Петрушевського, Д. Петровського, С. Павліченка. За спогадами П. Феденка, виданих 1954 р. в Лондоні, Д. Петровський закінчив музичне училище як співак-баритон, проте, катар горла змусив його відмовитися від кар'єри виконавця. Працюючи службовцем у дирекції Катерининської залізниці, своє покликання вбачав в організації хорів між українським робітництвом. В самому Катеринославі Д. Петровський організував український хор, який виступав на різних концертах [5]. Неодмінними учасниками Шевченківських свят, що влаштовувала Катеринославська «Просвіта», були кобзарі-бандуристи: Неодноразово запрошували харків'ян — С. Пасюгу, Г. Кожушка, І. Кучугуру-Кучеренка. З числа катеринославських майстрів бандурної справи треба назвати таких діячів як А. Пацаль, В. Носачівський [26].

Не можна залишити поза увагою діяльність «піонера українського кіно» Д. Сахненка. Художньою кінематографією він займався з 1911 р. Саме тоді в Катеринославі гастролювала українська трупа М. Садовського. Д. Сахненко зняв їх постановки — «Наймичку» і «Наталку Полтавку» — з Л. Ліницькою в ролі Наймички та М. Заньковецькою у ролі Наталки. Фільм М. Садовського і Д. Сахненка протримався на екрані до 1930 р. [26].

У новій політичній ситуації, що створилася в Україні після падіння російського самодержавства, тобто в 1917–1920 рр., домінуючим став процес

національного державотворення. Визначальною рисою цього періоду був прямий зв'язок між характером розвитку культури та владою. Калейдоскопічна зміна режимів та урядів на Катеринославщині обумовлювала наявність абсолютно протилежних тенденцій. Прихід до влади більшовиків супроводжувався збідненням будь-яких проявів творчості. Навпаки, за українських урядів громадська та культурна активність підвищувалась. Розгляд подій в тогочасному Катеринославі надає підстави чітко окреслити два етапи: перший із них (березень 1917 — листопад 1918) характеризується відносною стабільністю, другий (кінець 1918 — 1920) — був позначений хаосом і частою зміною політичних режимів. Всі українські уряди однією зі складових своєї діяльності вважали культурний розвиток країни. До успіхів у цій сфері протягом 1917 р. треба зарахувати: заснування Українського вчительського товариства на чолі з Є. Вировим, «Українського видавництва», відновлення діяльності «Просвіти», забороненої на початку 1916 р., видання україномовних газет (березень 1917), започаткування курсів українознавства (квітень 1917), урочисте відкриття Державної Української гімназії у Катеринославі (вересень 1917), української музично — драматичної школи М. Г. Іванова (березень 1918), художньої школи ім. Т. Шевченка (березень 1919), проведення урочистостей, присвячених Т. Шевченкові (березень 1920), О. Олесю (травень 1919). Проте, незважаючи на всі зусилля, як пізніше зазначили в своїх творах Д. І. Дорошенко і І. П. Мазепа, український рух на Катеринославщині, особливо в місті, залишався недостатньо впливовим на маси [5]. Одним із пояснень такої ситуації вони вважали характер етнічного складу населення Катеринослава. Так, за переписами 1897 і 1920 рр. в місті від загальної кількості населення відповідно складали: росіяни — 41,7% і 44,3%, євреї — 35,4% і 45%, українці — 15,8% і 4,7%.

В період Гетьманату в Катеринославі розглядається питання про відкриття вищих навчальних закладів, серед яких університет і консерваторія. За повідомленням газети «Народне життя» у травні 1918 р., пропозиція Катеринославського губернського земства про відкриття університету була підтримана директором департаменту народної освіти, що ж до консерваторії, було запропоновано «...надати деякі додаткові відомості з питання реорганізації училища в консерваторію» [12, с. 2]. Згідно запропонованого статуту, Катеринославський Університет був цілком приватною інституцією, не одержував фінансування з боку держави. Саме це й визначило статус закладу як російського. Проте, ігнорувати національне питання було неможливо й комісія департаменту освіти включила до складу кафедр відповідних факультетів кафедри української мови, української літератури, історії України та історії українського права з викладанням українською мовою. Серед професорсько-викладацького складу переважали росіяни, багато, з яких приїхали з Москви й Петрограду.

Українські дисципліни вели відомі катеринославські науковці — Д. І. Яворницький, В. О. Біднов, П. О. Єфремов. Цікавим видається той факт, що серед дисциплін зазначена «Музика та хоровий спів», викладач — випускник Придворної співацької капели І. І. Горелишев, відомий як керівник хору Катеринославської Духовної семінарії, закритої в грудні 1917 р. [10].

До розгляду питання про відкриття в Катеринославі консерваторії повернулися лише за уряду Директорії на першому засіданні Українського Національного Союзу, про що повідомила газета «Наша справа» 21 грудня 1918 р.: «На зборах завідуючий народною освітою Губернського земства зробив повідомлення про необхідність відкриття в Катеринославі громадської книгарні та української державної консерваторії. ... Виявляється, що консерваторію не так вже важко заснувати, та, що заходи до цього вже робляться катеринославським українським музичним товариством. Товариство вже має різного майна, для спорудження консерваторії на кілька мільйонів карбованців, включаючи будинок. Національний союз погодився допомогти товариству» [11, с. 2]. Консерваторія була відкрита 16 лютого 1919 р. І хоча вже за кілька днів до влади в Катеринославі знову прийшли більшовики, а протягом 1919–1920 рр. вона змінювалась кілька разів, консерваторія продовжувала працювати доволі впевнено. Свідченням активної концертної діяльності викладачів і студентів консерваторії можуть бути оголошення про концерти, що надає місцева преса.

Від 29 грудня 1919 р. керівництво в місті та губернії здійснював Катеринославський губернський революційний комітет, більшість в якому складали представники УКП боротьбистів, які активно продовжували підтримку українізації освітніх закладів. Проте, її реалізація в Катеринославі проходила неоднозначно. Показовим свідченням реального стану може бути стаття «Справа Народної освіти на Катеринославщині», надрукована 19 лютого 1920 р. в газеті «Український пролетар» (видання літературного відділу Катеринославського Губкому УКП боротьбистів). Її автор зазначає: «Центр Світської держави визнав широку самостійність народної освіти в Соціалістичній Радянській Українській Республіці. Є відомості, що сам т. Ульянов-Ленін особливо зацікавився освітніми справами і пильно стежить за розвитком її на місцях. Маючи на увазі такі завдання братського нам народу, Катеринославське Учительське товариство на загальних зборах прийняло резолюцію, в котрій вимагає від уряду вести освітню справу на Катеринославщині самим українцям... Але в центрі робиться одне, а на місцях друге. Ми бачимо, що вся освітня справа на Катеринославщині (і в губерніальному відділі по народній освіті) проводиться усіма людьми, тільки не українцями й не по-українськи. ...Це вже, як ви не гадайте, а становище ненормальне, цього не повинно бути в країні, котра завоювала собі у купі з сусідніми братами росіянами права на самовизначення, це якесь

знуцання і насильство вільного над вільним і рівного над рівним. ... Про цю справу слід би подумати всякому, кому дорога просвіта народу» [22, с. 2]. Подумали. І не забарилися з прийняттям рішень. Вже 21 лютого 1920 р. було проголошено про розпуск Учительської спілки та утворення Всеукраїнської спілки робітників освіти й соціалістичної культури [18, с. 2], а незабаром, у квітні 1920 р. і Постанову ЦК УКП боротьбистів про ліквідацію партії [15, с. 1].

Розгортання стратегії «суцільного радянського наступу» на Катеринославщині припадає на 1921–1925 рр. Тактично використовувались методи, що добре зарекомендували себе в інших регіонах — *політична агітація* на всіх рівнях культурно-освітньої системи суспільства, спрямована на виховання й перевиховання *реорганізація освітньої системи*, яка повинна стати «кузнею нових кадрів», а на практиці стала засобом реалізації принципу *оробітничення наукової і творчої інтелігенції* впровадження *нових ідеологічних засад творчої діяльності*, що не припускали плюралізму чи діалогу. Симбіоз влади, освіти та мистецтва поступово формував тотальний диктат, задавав нормативні ціннісні категорії, і, як наслідок, ідеологічний та мистецький компоненти входили в синергетичне сполучення. Результатом цього процесу стала суцільна стереотипність і тиражування як на рівні соціальної, так і мистецької творчості. Спробуємо окреслити найбільш характерні шляхи, засоби та форми боротьби, що забезпечили стратегічний успіх радянської кампанії на Катеринославщині та на багато десятиріч наперед визначили специфічні риси її соціокультурного простору.

Одним із перших, найбільш активних та мобільних заходів, стала політична агітація. Особливого значення вона набувала саме на Катеринославщині, що завжди знаходилась в полі зору більшовицького керівництва як найважливіша паливно-металургійна база (Донецький вугільний басейн — Донбас — знаходився на території Бахмутського повіту Катеринославської губернії). Так, постановою РНК РСФРР в листопаді 1920 р. зобов'язувала всі наркомати допомагати справі відбудови Донбасу, в тому числі через поліпшення роботи органів освіти, пропаганди та агітації. Для забезпечення масштабності та масовості проведення заходів на фронті ідеологічної, виховної та освітньої роботи застосовували як традиційні форми — концерти, вистави, друковане слово, так і нові — спеціально обладнані агітпоїзди.

Другим, не менш важливим напрямком роботи, стала реорганізація системи освіти, що проходила по всій Україні в кілька етапів. Недостатня матеріальна база націоналізованих учбових закладів, що знаходились на державному фінансуванні, обумовила потребу залишити плату за навчання, особливо у вищих навчальних закладах. Хиткі, а подекуди й відверто контрреволюційні позиції окремих професорів і викладачів вимагали негайного втручання влади.

Для здійснення ідеологічного контролю було визнано необхідним запровадити інститут політуповноважених комісарів у всіх без винятку навчальних закладах та обов'язкове вивчення викладачами та студентами курсу політграмоти. Першочерговою стала також вимога замінити назви освітніх закладів в Україні, що визнавалися «буржуазно-патріархальними», на нові — «радянські». Майже по всій Україні, і Катеринослав не був винятком, Університети та Академії стали називатися Інститутами Народної Освіти (а в деяких випадках Вищими педагогічними курсами), Консерваторії — Музичними Технікумами, впроваджувались нові форми вищої освіти — робітфаки.

Попри здійснення реформ першого етапу, система освіти в Україні залишалася неузгодженою з російською, і це питання залишалося актуальним ще впродовж 1922–1924 рр. Утворення в грудні 1922 р. СРСР означало остаточне обмеження самостійності України по всіх питаннях державотворення, в тому числі й у формуванні освітньої ланки. Найбільш плідним на прийняття показових за своїм змістом резолюцій нарад різних рівнів освітньої галузі став 1923 рік. Так, резолюція Всеукраїнської наради завідуючих губнаросвітами «Про основні завдання Головного профосвіти наркомосу УСРР в галузі професійної і спеціально-наукової освіти» від 2 січня 1923 р. декларувала: «Главпрофобр ставит своей основной и неизменной задачей неуклонную ликвидацию феодально-буржуазных школьных традиций и претворение всего учебно-научного наследства в новые организационные формы, соответствующие потребностям и задачам переходного периода — диктатуры пролетариата» [9, с. 239]. Черговим етапом на шляху формування освітньої системи радянського типу стала третя нарада наркомів освіти союзних і автономних республік 4 грудня 1923 р., що розглядала питання узгодження існуючих систем народної освіти РСФРР і УСРР. В резолюції цієї наради визначалося, що в системі початкової освіти розходжень в РСФРР та УСРР вже немає, проте, в системі професійної середньої та вищої освіти констатували невідповідність. Так, «К организационным формам, дающим высшую квалификацию вообще, относятся в системе УССР следующие учебные заведения (вузы): а) *техникумы дневные* — для молодежи от 17-летнего возраста с 3-летним курсом обучения, ... б) *вечерние рабочие техникумы* с 4-летним курсом для высококвалифицированных рабочих различного возраста ..., в) *высшие 3-летние педкурсы, приравненные к техникумам* ... г) *институты* — учебные заведения широкой отрасли народного хозяйства и государственного строительства...» [9, с. 310–311]

Відповідно до зазначених урядових документів, в Катеринославі на початку 20-х років діяли чотири вищих навчальних заклади, і серед них Музичний технікум. Проте, жодний довідник та, майже, й академічні видання з історії української музики не мають інформації про його існування. Як сталося, що

в шухлядах історії загубилося не тільки Катеринославське музичне училище з гучним титулом «імператорського» та «буржуазно-патріархальна» Консерваторія, але й Музичний технікум, що в перші роки радянської влади був єдиним в регіоні вищим мистецьким закладом? Зрозуміло, що діяльність Катеринославської консерваторії — Музичного технікуму припадає саме на той історичний момент, що залишився чи не найменш вивченим. Власне, в радянський період діяла негласна заборона на висвітлення реалій цієї доби, особливо ж періоду 1917–1922 рр. Брак об'єктивної фактографії «періоду замовчування» обумовили «білі плями» в суспільній пам'яті, в тому числі, й у вітчизняній музикознавчій історіографії.

Підтверджує існування Катеринославської консерваторії корпус документальних матеріалів, до якого зараховуємо вже названі вище повідомлення місцевої преси про розгляд питання відкриття консерваторії, оголошення місцевої преси про концерти викладачів і студентів консерваторії за 1919–1921 рр., особові справи викладачів, які працювали в Катеринославській консерваторії з 1919 р., що зберігаються в архіві Дніпропетровського музичного училища ім. М. Глінки звітну документацію Катеринославського Музичного технікуму за період 1922–1924 рр. в ЦДАВО України інформацію про Катеринославський Музичний технікум в довіднику «Вся Україна і Крим» (1924 р.)» [6, с. 278]. Небезпідставними є також і посилання в статтях енциклопедичних та довідкових видань, присвячених І. Паторжинському, М. Сокіл, В. Йоришу, про отримання ними музичної освіти в Катеринославській консерваторії.

Серед зазначених матеріалів проаналізуємо офіційні документи, що надсилалися Катеринославським Музичним технікумом до загального відділу Укрглавпрофобру в період з серпня 1922 р. до жовтня 1924 р. Так, *протокол загальних зборів викладацького персоналу та студком Катеринославського Музичного технікуму від 24 липня 1922 р.*, на якому був присутній і завідувач відділу губпрофосвіти, засвідчує обговорення питання про порядок впровадження тимчасового положення про ВНЗ. Гострота дискусій розгорталася саме навколо питання про статус закладу. За одностайною думкою всіх присутніх викладачів консерваторія фактично є вищим навчальним закладом і цілком відповідає положенню про ВНЗ за винятком вікових показників студентів. Адже, у консерваторії навчаються студенти не тільки від 17 років, як передбачає положення, а й молодші за віком. Головною ж проблемою, на думку більшості присутніх, було інше — «...Невзирая на то, что по разъяснениям центра мы давно являемся высшим учебным заведением, в Губпрофобре это подвергается сомнению» [16, арк. 7]. Проте, позиція керівника губпрофосвіти була незмінною — «...Консерватория не является ВУЗом ..., и если бы даже из центра было прислано сообщение о том, что консерватория является ударным

учебним заведеним, я не считал бы ее таковым» [16, арк. 9]. Збори, що продовжувались ще й наступного дня, завершилися голосуванням і обранням нового керівника — А. М. Шепелевського, кандидатуру якого запропонували для затвердження в губпрофосвіті, та комітету ради колективу, голова — С. Д. Храмов. Рішенням зборів було також запропоновано негайно, як тільки з'явиться можливість, виїхати до Харкова з тим, щоб остаточно з'ясувати всі питання про статус закладу.

Впродовж наступного року до Главпрофобру були надіслані два документи — *Анкета загальних відомостей про вищий навчальний заклад «Катеринославський музичний технікум»* (квітень 1923) [1] та *Зведені відомості про переєстрацію студентів за 1922–1923 учбовий рік* (жовтень 1923) [19]. З цих документів дізнаємося про дату виникнення Консерваторії — 16 лютого 1919 р., в липні 1921 р. перейменована на Музичний технікум наявність факультетів і контингент — фортепіанний (у квітні — 111, жовтні — 80), вокальний (50 — 67), оркестровий (26 — 31), теоретичний (2 — 4) керівництво та особовий склад викладачів — директор проф. А. М. Шепелевський, призначений відділом губпрофосвіти 29 липня 1922 р., а з 18 лютого 1923 р. — ст. викл. С. Д. Храмов, призначений відділом губпрофосвіти 1 лютого 1923 р. зазначені прізвища тридцяти трьох викладачів, дисципліни, що вони викладають та з якого року працюють в учбовому закладі. Загальні відомості про учнів містять показники контингенту за статтю, національністю, віком, соціальним походженням, партійністю, попередньою освітою, наявністю клопотання від партійних чи громадських організацій, за участю в громадських організаціях, військову службу, військову освіту, судимість, сімейним станом, постійною професією студентів (тих, хто працює), заняттям батьків, відомості про студентів, які працюють та отримують оклад, та тих, що живуть на кошти батьків, а також показники навчання студентів в інших ВНЗ. Наявність у відомості пункту про час вступу до КМТ надає можливість простежити динаміку прийому по факультетах за п'ять років — від 1919 до 1923. Так, по фортепіанному відділу вона була негативною: 14–27–20–15–4 по вокальному — найвищою та відносно стабільною: 17–9–5–19–17 по оркестровому відділу — середньою та стабільною: 10–5–6–5–5 по теоретичному — мінімальною, проте стабільною: 1–1–1–від–1. Маємо можливість порівняти зазначені показники з показниками контингенту музичного училища КВ ІРМТ за період 1898–1915 рр. Змушені констатувати, що контингент КМТ 1923 р. відповідав рівню контингенту музичного училища КВ ІРМТ 1908–1909 рр., тоді як у 1913–1914 та 1914–1915 рр. кількість учнів музичного училища КВ ІРМТ була значно вищою, а саме — 290 та, відповідно, 436. Показовим видається той факт, що *Цифрові звіти про прийом до КМТ за 1923–1924 рр. та 1924–1925 рр.* надають вже виключно відомості про

кількість зарахованих студентів (відповідно, 40 — 14) без зазначення відділів, при цьому з розгорнутою статистикою партійності, соціального стану, освіти, членства в спілках, проходження політосвіти, військового обліку і т.д. Загальна кількість студентів на 10 жовтня 1924 р. — 279, викладачів — 33 [24; 25].

Порівняння списку викладачів КМТ в Анкеті за квітень 1923 р. та прізвищ виконавців в концертних афішах 1920–1921 рр. надає підстави припустити, що чимало провідних музикантів залишили Катеринослав в період 1921–1922 рр. Це, перш за все скрипалі — А. І. Ямпольський, Л. М. Цейтлін, які виїхали до Москви і згодом очолили кафедру струнних інструментів Московської консерваторії, відомі сьогодні як засновники радянської скрипкової школи. У 1924 р. з Катеринослава до Москви переїде композитор К. Корчмарьов, до Харкова — відома співачка та викладач вокалу З. Н. Малютіна (в її класі навчались І. Паторжинський та М. Сокіл). Відомо також про трагічну загибель у жовтні 1919 р. композитора М. Г. Іванова (розстріляний махновцями), який був ініціатором відкриття в Катеринославі в 1918 р. української музично-драматичної студії [2; 3]. Зрозуміло, що це лише окремі долі того буремного часу, позначеного хаосом і розрухою. Проте, зазначені поодинокі факти підтверджують явище типове для регіону, яким стала хвиля еміграції творчої та наукової інтелігенції з Катеринослава в 1921–1924 рр.

У контексті проведеного огляду, можна впевнено стверджувати, що в динамічному процесі розвитку соціокультурного простору Катеринославщини у найбільш плідний, стрімкий та суперечливий за характером період першої чверті ХХ ст. наявні два провідних модуси: домінуючий російський та український, що значно активізується в період 1906–1921 рр. та зменшує свою вагу, в умовах посилення утисків з боку влади й «боротьби з буржуазним націоналізмом» від початку 20-х рр. Різні за векторною спрямованістю, соціально-культурними домінантами й співвідношенням складових моделей загальної структури функціонування, визначені напрямки водночас споріднені за наявністю поступового розвитку та інтегральних зв'язків.

Для російського модусу ціннісно-смысловими домінантами були досягнення російської та європейської культури, що знаходило прояв у різноманітних формах функціонування — професіоналізації музичної освіти, творчих контактах з провідними російськими музикантами, налагодженні концертно-виконавської практики. На певному етапі розвитку цей напрямок мав, безумовно, прогресивне значення й сприяв формуванню традицій, перш за все, виконавської школи. У подальшому розвитку з посиленням доцентрових тенденцій, зазначений модус стає причиною штучного стримування розвитку регіональних ознак і в сфері виконавства і в композиторській творчості. Український модус у розвитку регіональної музичної культури зазначеного періоду на почат-

ковому етапі (1906–1913 рр.) наявно репрезентований діяльністю аматорських виконавців Відкриття Катеринославської консерваторії 1919 р. урядом Директорії стало однією з кульмінаційних подій націєтворчого поступу в регіоні. Водночас, за своїм внутрішнім змістом Катеринославська консерваторія залишалася осередком російської культури, що й пояснює її відсторонення від загальнонаціональних процесів у 1920–1923 рр. Від початку 20-х років все більше простежуються ознаки поступової маргіналізації музичної культури регіону. Об'єктивними факторами, що обумовили цей процес, стала еміграція музикантів з Катеринослава в 1921–1923 рр. переважно до Москви, в 1923–1925 рр. — до Харкова, а також реорганізація системи вищої освіти 1921–1927 рр., спрямована на скорочення ВНЗ в Україні. Зазначені фактори, в свою чергу, стали передумовою штучного стримування розвитку виконавської та композиторської школи в південно-східному регіоні Наддніпрянської України у 1920–1970 рр.

1. Анкета загальних відомостей про вищий навчальний заклад Катеринославський музичний технікум // ЦДАВО України. Ф. 166, оп. 3, спр. 232, арк. 6–12.

2. *Атаманюк В.* Пам'яті Михайла Гавриловича Іванова // Український пролетар. — 1920. — № 37 (18). — 6 березня. — С. 1–2.

3. *Атаманюк В.* Пам'яті музики. На п'яту річницю замордування М. Г. Іванова // Зоря: Літературно-науковий та політично-громадський ілюстрований місячник. — Катеринослав, 1925. — Грудень. — С. 26–28.

4. Второй симфонический концерт Екатеринбургского отделения ИРМО под управлением Крича Я. Ф. // Русская музыкальная газета. — 1908. — № 12. — С. 314.

5. *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле (1901–1914). — Вінніпег, 1949 // *Чабан М.* У старому Катеринославі (1905–1920 рр.): Хрестоматія. Місто на Дніпрі очима українських письменників, публіцистів і громадських діячів. — Дніпропетровськ, 2001. — С. 53–80.

6. Катеринославський Музикальний Технікум // Вся Україна и Крым. Справочник. — Харків, 1925. — С. 278 — Фонд Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького — Арх. № 51097.

7. *Кісь Р.* Глобальне, національне, локальне (соціальна антропологія культурного простору). — Львів, 2005.

8. *Котиця М.* Дискурс маловідомого та невідомого в українській музичній історії крізь методологічне скло. // Маловідомі та забуті сторінки музичної історії України: Наук. вісник Національної музичної академії України. — Київ, 2006. — Вип. 55. — С. 6–14.

9. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927: Збірник документів і матеріалів. — Київ, 1979.

10. Матеріали про роботу Катеринославського Інституту Народної Освіти // ЦДАВО України. Ф. 166, оп. 3, спр. 291.

11. Місцеве життя: Засідання Укр. Нац. Союзу // Наша справа: Орган Катеринославського комітету УСДРП. — 1918. — № 28. — 21 грудня.

12. Новые рассадники высшего образования в Екатеринославе // Народно життя: Екатеринославская земская газета. — 1918. — № 66. — 16 (29) мая.
13. Открытие 26 сентября 1901 г. музыкального училища Екатеринославского отделения ИРМО с общеобразовательной программой прогимназии // Русская музыкальная газета. — 1901. — № 40. — С. 871.
14. Отчеты Екатеринославского отделения ИРМО с 1 сентября 1898 г. по 1 сентября 1915 г. — Екатеринослав, 1899–1916.
15. Постановва ЦК УКП (боротьбистів) про ліквідацію партії // Український пролетар. — 1920. — Ч. 60 (41). — 3 квітня.
16. Протокол общего собрания преподавательского персонала, технического персонала и студкома Екатеринославского высшего Музыкального техникума от 24 июля 1922 г. // ЦДАВО України. Ф. 166, оп. 3, спр. 292, арк. 6–12.
17. *Ржевська М.* На зламі часів: Музика Наддніпрянської України першої третини ХХ століття у соціокультурному контексті епохи. — Київ, 2005.
18. Розпуск Всеукраїнської Учительської спілки і утворення Всеукраїнської спілки робітників освіти й соціалістичної культури // Український пролетар. — 1920. — Ч. 25 (6). — 21 лютого. — С. 2.
19. Сводка о перерегистрации студентов Екатеринославского Музыкального Техникума за 1922–1923 уч. год // ЦДАВО України. Ф. 166, оп. 3, спр. 292, арк. 15–17.
20. Симфонический концерт Екатеринославского отделения ИРМО под управлением Кричка Я. Ф. // Русская музыкальная газета. — 1908. — № 7. — С. 203.
21. Сообщение о возбуждении ходатайства об образовании Екатеринославского отделения ИРМО // Русская музыкальная газета. — 1898. — № 7. — С. 674.
22. Справа народної освіти в Катеринославі // Український пролетар. — 1920. — Ч. 23 (4). — 19 лютого. — С. 2.
23. *Царегородцева А. А. С.* Ауер в Катеринославі (Підготовка до публікації І. Рябцевої) // Музикознавство Дніпропетровщини. — Дніпропетровськ, 2002. — Вип. 2. — С. 1–4.
24. Цифровой отчет о приеме в ВУЗ в 1923–1924 учебном году. Екатеринославский музыкальный техникум (октябрь 1923 г.) // ЦДАВО України. Ф. 166, оп. 3, спр. 232, арк. 13.
25. Цифровой отчет о приеме в ВУЗ в 1924–1925 учебном году. Екатеринославский музыкальный техникум (октябрь 1924 г.) // ЦДАВО України. Ф. 166, оп. 3, спр. 232, арк. 29.
26. *Чабан М. П.* Діячі Січеславської «Просвіти» (1905–1921): Біобібліограф. словник. — Дніпропетровськ, 2002.

Ірина РЯБЦЕВА

**Соціокультурні трансформації процесу становлення культурно-просвітницьких інституцій
та мистецької освіти на Катеринославщині в першій чверті ХХ століття**

Праця окреслює коло проблемних питань, необхідних для визначення комплексної характеристики формування і функціонування мистецької освіти в регіоні, в органічному синтезі динамічного процесу культуротворення. Розглядається розвиток музичної культури на Катеринославщині в першій чверті ХХ ст. Вперше надано інформацію про Катеринославську консерваторію.

Ирина РЯБЦЕВА

**Социокультурные трансформации процесса становления и развития
культурно-просветительских институций и художественного образования
на Екатеринославщине в первой четверти XX столетия**

В работе обозначен круг проблемных вопросов, необходимых для изучения комплексной характеристики формирования и функционирования художественного образования в регионе, в органическом синтезе динамического процесса становления и развития культуры социума. Рассматривается преимущественно развитие музыкальной культуры на Екатеринославщине в первой четверти XX ст. Впервые представлены документы о деятельности Екатеринославской консерватории.

Iryna RYABCEVA

**Socio-cultural Transformations of the Process of Educational and Art Institutions' Establishment
in Katerynoslavschnyna in the first quarter of the 20th century**

This work concerns the problematic issues which are necessary to determine general characteristics of art education forming as well as its functioning in the region. It is viewed in connection with dynamic process of social culture. The emphasis is made on the development of musical art in Katerynoslav in the first half of the 20th century. The information about Katerynoslav Conservatory is given for the first time.